

De macht der gewoonte

Populisme in de polder

*Menno Hurenkamp en
Jan Willem Duyvendak*

Amsterdam University Press

Ontwerp omslag: Suzan Beijer

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 314 5

e-ISBN 978 90 4855 252 8

DOI 10.5117/9789463723145

NUR 757

© M. Hurenkamp, J.W. Duyvendak / Amsterdam University Press B.V.,
Amsterdam 2022

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
1. De meerderheid mag het zeggen	15
2. Opkomst en ondergang van de gewone man	37
3. Als gewoon grauw is	73
4. Zelf gewoon worden	99
5. Er is geen gewoon verleden	119
6. De macht der gewoonte	139
Literatuur	149
Index	155
Over de auteurs	159

Voorwoord

‘Doe gewoon en pas je aan’, lieten prominente politici zich met enige regelmaat ontvallen in de afgelopen twintig jaar, minister-president Mark Rutte niet in de laatste plaats. Doe gewoon als een Nederlander, luidde zijn boodschap. Hoezo zou dat niet inclusief zijn? vroeg de VVD-leider zich retorisch af. Iedereen kan toch gewoon doen, en op die manier aangeven dat je bij het land hoort, van het land bent, in het land geworteld bent? Gedraag je als een arbeidzame, postchristelijke seculier. Werk en belijd hardop dat je dit een heerlijk land vindt, anders kun je je biezen pakken.

Maar ‘gewoon doen’ is bij nader inzien behoorlijk omstreden. Zo wordt in de ogen van radicaal-rechts het gewone leven in Nederland allang bepaald door de meest exuberante verlangens van marginale groepen. Volgens deze verbeterde zolderkameractivisten wordt de ‘gewone’ toestand van het land gekenschetst door genderneutrale wc’s en voorrang op de woningmarkt voor asielzoekers. Gewoon doen betekent voor hen geen ruggengraat hebben, meedeinen met een meute in de ban van wereldwijde, geheime machtsstructuren aangestuurd vanuit Davos of het hoofdkwartier van George Soros, meedeinen met de wetenschap die onnodige vaccinaties voorschrijft. Vanuit radicale hoek wordt succesvol het beeld neergezet van falende *mainstream media*, waar nota bene ook *De Telegraaf* toe wordt gerekend. Zelfs een heel klein beetje beroepsethiek maakt al verdacht.

En gek genoeg deugt ook in de ogen van velen op links die *mainstream* niet: het idee van een *mainstream* zou zelfs geheel achterhaald zijn. Volgens hen leven we in een

superdivers, geïndividualiseerd land waarin iedereen vrolijk zijn of haar eigen identiteit knutselt. Gewoon heeft vanuit de optiek van die maatschappijcritici op zoek naar meer ruimte voor talloze identiteiten allang geen betekenis meer. Men vindt iedere vorm van gewoon verdacht, want wat we nu gewoon vinden is het gevolg van ongelijke machtsverhoudingen. Of het nu om de koloniale geschiedenis, de christelijke erfenis of heteroseksuele vanzelfsprekendheid gaat, niks is meer gewoon. Emancipatie vergt in deze optiek een gevecht met het gewone.

Het resulteert in drie prominente, nogal normatieve manieren van spreken over 'gewoon doen': gewoon doen *moet*, gewoon doen is *slap* en gewoon doen is *uitgesloten*. In de eerste variant is sprake van een plicht om je aan te passen, om te luisteren, om niet moeilijk te doen, om aan te voelen dat je anderen bang maakt wanneer je een uitzondering wilt zijn of uitzonderlijk bent. Deze variant wordt niet alleen belichaamd door Rutte maar ook door de Rotterdamse burgemeester Ahmed Aboutaleb wanneer hij tegen inwoners met een immigratieachtergrond zegt dat ze beter kunnen vertrekken wanneer ze niet normaal doen.

Maar dan de tweede variant. Juist dat 'gewoon doen' is eigenlijk futiel in de ogen van radicaal-rechts, nu de 'echte' Nederlanders volgens hen allang minderheden in eigen land zijn geworden. Ons land is zo multicultureel geworden dat wie zich daaraan aanpast, wie dat gewoon vindt, zich schuldig maakt aan landverraad, volgens Geert Wilders of Thierry Baudet.

Je moet juist áchter het gewone kijken, het gewone doorzien – of het nu om vaccinatiebeleid gaat of moderne architectuur

– om de complotten te ontwaren van de elite. En om de verwarring te vergroten is er dus nog een derde variant van kijken naar gewoon doen, namelijk van radicaal-links dat het beeld bevestigt van een verdwenen normaal. Men spreekt daar graag over de vele verschillen die je ziet tussen bijvoorbeeld grotestadsbewoners onderling; voor hen is het een bevrijding om niet meer gewoon te hoeven doen.

Hoe zit het? We proberen in dit boek met een empirische, sociologische blik naar ‘gewoon’ te kijken, steunend op literatuurstudie, discoursanalyse en cijfers over normen en waarden. We bekijken het gewone zoals het zich opdringt; in het publieke debat wanneer de gewone man aangeropen wordt, in beleid wanneer men tégen het gewone om maatwerk vraagt, in discussies over identiteit waar een strijd op leven en dood wordt geleverd over het gewone en het bijzondere.

De macht der gewoonte is springlevend, zo laten we zien. Een deel van de achterliggende verklaring is zeker honderd jaar oud. Die komt erop neer dat gewoon een merkwaardig begrip is, zowel een norm (‘dit is goed’) als een feit (‘zo is het’). Achter ‘gewoon doen’ schuilt dus ook een moderne machtsgreep. De statistiek leerde ons denken over wat doorsnee was, gemiddeld of veelvoorkomend. En de democratie maakte duidelijk dat die doorsnee – als gewone man – ook behoorlijk wat rechten verdiende. Een flink deel daarvan is met vallen en opstaan verwezenlijkt.

Maar er is ook iets ingewikkelds aan de hand met wat we gewoon vinden. De laatste decennia zijn we slaags geraakt om de vraag wie we emancipatie gunnen en wat we met emancipatie bedoelen. Moeten we allemaal op dezelfde manier individu worden – rekken we de categorie van de

gewone man op – of zijn er meer wegen naar vrijheid? En suggereren we dat we allemaal unieke wezens zijn (denk aan *We're all individuals* – Monty Python) of accepteren we dat er veel gedeelde gewoonten zijn die het samenleven juist mogelijk maken?

De stand van zaken is dat er enerzijds een grote, feitelijke maatschappelijke overeenstemming vast is te stellen in de manier waarop we leven en denken. Er is ondubbelzinnig sprake van homogenisering: mannen en vrouwen in Nederland leiden meer en meer dezelfde levens, mensen met een migratieachtergrond gaan in opvattingen en gedrag meer en meer op de rest van de bevolking leiden. We delen steeds meer, met steeds meer mensen, wat we 'gewoon' vinden. Dat biedt hoop op voortgaande emancipatie.

Maar er is dagelijks onwil en onvermogen zichtbaar om die groeiende overeenstemming te begrijpen, in de politiek, in de media, in de samenleving. Thema's als polarisatie en individualisering beheersen het publieke debat. Daarbij is vaak niet duidelijk of er in antwoord op gesignaleerde problemen nóg meer sociale cohesie moet komen, dat we nog meer dezelfde emoties moeten hebben, dezelfde kleren moeten dragen, misschien zelfs wel dezelfde kleur moeten hebben. Of dat we eigenlijk juist meer van elkaar moeten kunnen verschillen, dat we meer ruimte nodig hebben voor diversiteit en authenticiteit. Dat ongemakkelijke debat wordt vaak met grote woorden gevoerd – 'ons land', 'onze cultuur', 'onze beschaving'. De bestaande gedeelde gewoonheid verdwijnt dan uit het oog en stress, angst en boosheid zetten de toon.

De macht der gewoonte heeft nogal banale trekjes. Geen van de drie manieren om over gewoon doen te spreken (het moet,

het is slap, het is onmogelijk) toont veel nieuwsgierigheid of bereidheid om van gedachten te wisselen. De opvatting over hoe het zit, zet de toon voor het vervolg van het gesprek. Dat is slecht nieuws in een land dat nog geen antwoord heeft op de teloorgang van de middenpartijen of de krimp van het traditionele middenveld.

In dit boek belichten we de productieve kant van het gewone, zonder blind te zijn voor de dwang en gemakzucht erachter. Het is begrijpelijk dat 'gewoon doen' belangrijker is geworden in een samenleving waarin iedereen een fors deel van zijn of haar inkomen aan de verzorgingsstaat betaalt en waar mensen ogenschijnlijk een steeds diversere achtergrond hebben. Waar spontaan vertrouwen kortom niet zomaar tot stand komt. Het is nodig om wederzijdse verwachtingen uit te spreken en om een repertoire aan gedrag en opvattingen te delen.

Maar het is ook van belang om te zien hoezeer samenleven afhankelijk is van gedeelde conventies en instituties. Neem hoe we ten tijde van de covidpandemie het –aangespoord door het overheidsbeleid – opeens allemaal gewoon gingen vinden geen handen te geven, afstand te houden, thuis te werken. Het ging daarbij absoluut niet om kleine of vrijblijvende veranderingen in onze dagelijkse gebruiken en bovendien waren ze gericht op insluiting van kwetsbaren. We kunnen dat dus, ons gedrag aanpassen, kwetsbare mensen insluiten. Het is zeker niet gezegd dat het de juiste of enige manier was, maar de totstandkoming van dit 'nieuwe normaal' contrasteert sterk met alle cultureel-nationalistisch geladen commando's om gewoon te doen richting Nederlanders met een immigratieachtergrond.

We stellen aan het eind van het boek voor om ‘gewoon doen’ meer in sociaaleconomische en vooral ook hedendaagse termen te bespreken, om meer aandacht te hebben voor gewoon werk bijvoorbeeld, en om gegarandeerde botsingen over cultuur en geschiedenis niet groter te maken dan nodig. Natuurlijk gaat gewoon in ons voorstel ook over cultuur, maar dan om cultuur met een kleine c: de alledaagse normen en gebruiken, de gewoonten die we delen om vreedzaam samen te kunnen leven,

Wie meent dat ‘gewoon doen’ toch vooral op de botsing tussen beschavingen slaat, zal het zeker niet met ons eens zijn. Dat illustreert hoezeer gewoon een *noodzakelijk omstreden* begrip is (Gallie 1956). Noodzakelijk omstreden begrippen zijn de termen die we denken in één oogopslag te begrijpen, maar waar we het bij nader inzien nooit helemaal eens over zullen worden omdat er een waardeoordeel in besloten ligt. Denk aan begrippen als ‘kunst’, ‘macht’ of ‘rechtvaardigheid’. Ze drukken een waarde uit die op verschillende manieren uitgelegd kan worden zonder dat een van die manieren merkwaardig klinkt.

Over een term als ‘rechtvaardigheid’ heeft het weinig zin heel dogmatisch te zijn, want wie zal er dan nog naar je luisteren? Er zijn immers onvermijdelijk veel opvattingen over rechtvaardigheid. We weten ook allemaal wel ongeveer wat democratie betekent, maar of het daarbij om verkiezingen gaat of om referenda, om de rechten van de meerderheid of juist van de minderheid, daar worden we het nooit over eens. Dat geldt ook voor het gewone. Wanneer we weten hoe bijzonder gewoon is, dat we niet alleen bij onszelf maar ook bij anderen een scala aan verwachtingen en ideeën oproepen wanneer we erover spreken, dan is er iets gewonnen.

Delen van de tekst verschenen al elders, zoals in De Groene Amsterdammer, op socialevraagstukken.nl of in NRC. En delen van deze tekst werden in verschillende fasen becommentarieerd door Marcel Ham, Olivier Hekster, Monique Kremer, Menno van Leeuwen, Annelies van der Meij, Hubert Smeets, Odile Verhaar, Tamar de Waal en vooral door Pieter Pekelharing, en bewerkt door Jolanda Verhaart. Alle vergissingen zijn, zoals gewoonlijk, voor onze rekening.

1. De meerderheid mag het zeggen

1.1. Wij horen hier gewoon

Het is allang geen nieuws meer, maar ‘identiteitspolitiek!’ is een effectief verwijt. Niemand wil beschuldigd worden van het bedrijven ervan. Minderheden hebben er tegenwoordig vaak last van, van die slechte naam van identiteitspolitiek. Zij krijgen het verwijt dat hun streven naar bijvoorbeeld genderdiversiteit of het tegengaan van racisme zou afleiden van de échte (lees: sociaaleconomische) problemen. Minderheden worden dan half geruststellend, half ridiculiserend toegesproken. Geruststellend wanneer hen verzekerd wordt dat het heus wel goed komt als de klassenstrijd eenmaal gestreden is, want economische verandering zal heus ook wat aan de cultuur veranderen. ‘Ja, je kreeg geen stageplek, erg vervelend. Maar houd vol, als de arbeidsmarkt aantrekt is dat voorbij.’ Vaker is de toon ridiculiserend: ‘Wie durft aandacht te vragen voor genderneutrale toiletten nu de wereld vergaat?’

Minderheden worden gemaand om hun issues op te schorten ten behoeve van serieuze zaken. Zo ontpint zich een merkwaardig gesprek over de vraag of bepaalde onderwerpen wel of niet op de agenda horen, een ‘metadiscussie’ waarin minderheden op hoge toon wordt verteld dat hun onderwerpen irrelevant of prematuur zijn – omdat het om identiteitspolitiek zou gaan.

Opmerkelijk is dat dit soort verwijten bijna altijd de minderheden treft – terwijl de meerderheid meetbaar vaker en effectiever identiteitspolitiek bedrijft. Misschien zijn dit niet